

EUROPSKI GRADOVI U POEZIJI DRAGUTINA TADIJANOVIĆA

TONČI LAZIBAT

Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Trg J. F. Kennedyja 6, HR – 10000 Zagreb
tlazibat@efzg.hr

UDK: 821.163.42.09
Tadijanović, D.-1
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 12. 6. 2020.
Prihvaćen za tisak: 3. 11. 2020.

U svom je dugogodišnjem stvaralačkom radu Dragutin Tadijanović (1905. – 2007.) tematizirao i uvrštavao širok spektar pjesničkih motiva. Kao pjesnik koji je pomno bilježio mjesto i vrijeme nastanka svojih pjesama, čineći ih gotovo ravnopravnim u odnosu na tekst, omogućio je, kasnijim povjesničarima i teoretičarima književnosti, analizirati pjesme kao specifičan autobiografski diskurs. Pritom uvid u Tadijanovićevu biografiju daje naslutiti da je grad u njegovu životu, a samim time i u stvaralaštvu, imao veliku važnost. U tom je smislu cilj ovoga rada bio prepoznati, analizirati i raspraviti u kojoj se funkciji pojavljuju europski gradovi u njegovim pjesmama. Iako bismo gotovo svu Tadijanovićevu poeziju mogli pročitati iz *Sabраних pjesmama* (2005.) i *Zelenog voća* (2006.), za potrebe smo ovoga istraživačkog rada konzultirali samo prvu zbirku. Naime, u *Zelenom voću* nema ni jedne pjesme koja udovoljava navedenoj temi rada. Da bismo došli do navedenoga cilja, učinili smo sljedeće: (1) utvrdili zastupljenost pjesama u kojima je europski grad mjesto nastanka pjesme i / ili tema, odnosno motiv, (2) izdvojili konkretne europske gradove iz Tadijanovićeve poezije, (3) prikazali odnos gradova i država kojima pripadaju, s obzirom na zastupljenost u pjesmama te (4) analizirali pjesnikov doživljaj pojedinoga grada, s obzirom na njegovu dob te teme i motive pjesama.

KLJUČNE RIJEČI:

Dragutin Tadijanović, Europa, grad, poezija, Sabrane pjesme

1. UVOD I METODOLOGIJA

Povjesničari književnosti (Frangeš 1987, Novak 2003, Jelčić 2004), ali i brojni drugi autori eseja, stručnih i znanstvenih članaka složiti će se da nas Tadijanovićevo ime, u današnje vrijeme, najčešće asocira na njegovo rodno Rastušje. Mjesto je to koje je “hrvatski lirski Mida”¹ pretvorio u svojevršno kulturno dobro, omogućivši mu spominjanje i izvan granica Lijepe Naše. Ujedno je to i toponim koji je kritika često prepoznavala kao mjesto sudara s gradom, naročito u mladenačkoj stvaralačkoj fazi u kojoj se Tadijanović teško mirio s preseljenjem u Slavonski Brod, a potom i u Zagreb, daleko od svojih oranica. Međutim, životni će ga put odvesti i u Europu i otkriti mu drugu stranu grada. Imajući na umu da su njegove pjesme zapravo intimni dnevnički zapisi, jasno je da su u stihove nekih njegovih pjesama utkane i misli o europskim gradovima.

U skladu s tim, cilj je ovoga rada prepoznati, analizirati i raspraviti u kojoj se funkciji pojavljuju europski gradovi u Tadijanovićevim pjesmama. Na putu do cilja pred nama su četiri zadatka: (1) utvrditi zastupljenost pjesama u kojima je europski grad mjesto nastanka pjesme i / ili tema, odnosno motiv, (2) izdvojiti konkretne europske gradove iz Tadijanovićeve poezije, (3) prikazati odnos gradova i država kojima pripadaju, s obzirom na zastupljenost u pjesmama i (4) analizirati pjesnikov doživljaj pojedinoga grada, s obzirom na njegovu dob te teme i motive pjesama.

S obzirom na to da se većina Tadijanovićevih pjesama danas nalazi u *Sabranim pjesmama* (2005.) i *Zelenom voću* (2006.), planirali smo ih učiniti svojim istraživačkim korpusom. Međutim, budući da druga zbirka ne sadrži ni jednu pjesmu koja bi udovoljavala spomenutim kriterijima, naš se korpus temelji isključivo na *Sabranim pjesmama*.

Prva ćemo dva zadatka radi preglednosti popratiti tablicama (tablica 1 i tablica 2), a treći slikovnim prikazom (slika 1). Da bismo četvrtom zadatku pristupili što ekonomičnije, podijelit ćemo pjesme iz istraženoga korpusa na faze, s obzirom na pjesnikovu dob. Potom ćemo unutar svake faze nastojati prepoznati Tadijanovićev emotivni doprinos i doživljaj grada kroz odabir tema i motiva u izgradnji pjesama, a s obzirom na dotadašnje životno iskustvo.

Nakon detaljne će analize, popraćene osobnim komentarima, ali i zapisima iz dosadašnjih stručnih i znanstvenih radova i monografija, uslijediti sinteza i napomene za buduće detaljnije istraživanje.

¹ Tako ga naziva Z. Mrkonjić jer “poput frigijskog mitskog kralja – sve čega se takne, pretvara u pjesmu” (Brešić 2007: 106).

2. INTERPRETACIJA I ANALIZA REZULTATA

Kao što smo najavili u sažetku i uvodu ovoga rada, prvi je zadatak bio utvrditi zastupljenost pjesama u kojima je europski grad mjesto nastanka pjesme i / ili tema, odnosno motiv. Rezultate našega istraživanja donosimo u tablici 1.

TABLICA 1. Zastupljenost europskih gradova u *Sabranim pjesmama Dragutina Tadijanovića (2005)*.

	Naslov pjesme	Europski grad kao mjesto nastanka i / ili tema, motiv pjesme
1.	Pjesma Božanstvu	Bosanski Brod (BiH)
2.	Pregršti odsjaja, neću te više	Asis (Italija)
3.	Balada o zaklanim ovcama (2. verzija)	Kolašin (Crna Gora)
4.	Mladež domovini	Aszód (Mađarska)
5.	Večer nad gradom	Firenca (Italija)
6.	Crtež	Pariz (Francuska)
7.	Jedan čovjek u Parizu	Pariz (Francuska)
8.	Pred zatvorenim prozorima	Pariz (Francuska)
9.	Place Dauphine	Pariz (Francuska)
10.	Jardin du Luxembourg	Pariz (Francuska)
11.	Prsten	Nürnberg (Njemačka)
12.	Matoš u Ženevi	Ženeva (Švicarska)
13.	Na grobu Georga Trakla	Innsbruck (Austrija)
14.	Prijatelju moj...	Firenca (Italija)
15.	Pred kavanom u Trstu	Trst (Italija)
16.	Café de la Paix	Pariz (Francuska)
17.	Sveti Ožbolt i visoko drvo s krošnjom u nebesima	Jezersko (Slovenija), Raron (Švicarska)
18.	Spomen na moga pobratima Josipa Berkovića (1905. – 1944.)	Prag (Češka), Grenoble i Pariz (Francuska)
19.	Ponovno ispred Caffè degli Specchi	Trst (Italija)
20.	Uspomeni Edwarda Goya	London i Cambridge (UK)

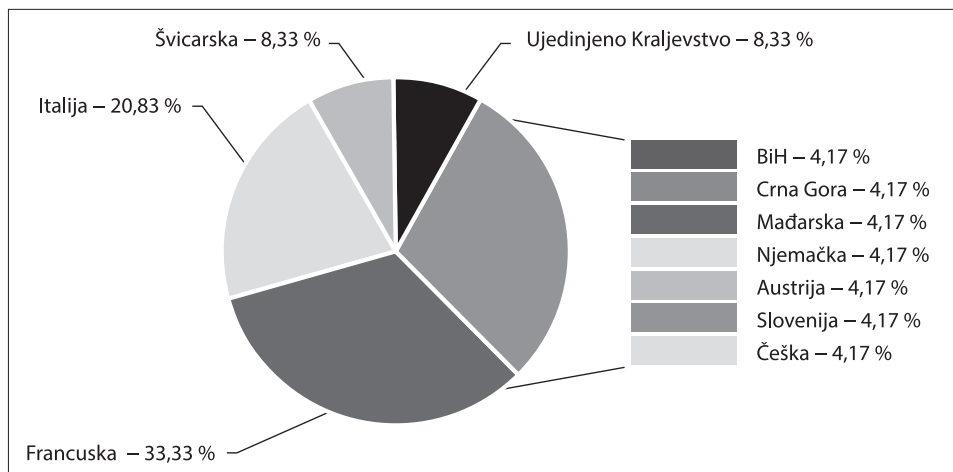
Ukupno je dakle 20 pjesama koje su u vezi s nekim od europskih gradova. Budući da su Tadijanoviću jako važni i mjesto i vrijeme nastanka pjesme, smatrali smo važnim prikazati ih kao dio pjesme. Ispod ukupno dvanaest je pjesama naznačeno mjesto njihova nastanka: “Balada o zaklanim ovcama”, “Večer nad gradom”, “Crtež”, “Jedan čovjek u Parizu”, “Pred zatvorenim prozorima”, “Place Dauphine”, “Matoš u Ženevi”, “Na grobu Georga Trakla”, “Pred kavanom u Trstu”, “Café de la Paix”, “Sveti

Ožbolt i visoko drvo s krošnjom u nebesima”, “Ponovno ispred Caffé degli Specchi”.

U nekima je od njih navedeni grad nastanka ujedno i tema i / ili motiv, ali postoje i pjesme koje su nastale u Hrvatskoj, ali se na sadržajnoj razini odnose na europske gradove. Prisutnost se tih gradova može iščitati na doslovnoj razini, uvođenjem imenice, dakle motivom unutar stih(ov)a (“Pregršti odsjaja, neću te više”, “Mladež domovini”, “Prsten”, “Spomen na moga pobratima Josipa Berkovića (1905. – 1944.)”, “Uspomeni Edwarda Goya”) ili posredovanjem intertekstualnosti i intermedijalnosti te povezivanjem s europskim gradom na temelju konteksta (“Jardin du Luxembourg”, “Prijatelju moj...”) o čemu će više biti riječi u nastavku ovoga poglavlja.

Jedna od analiziranih pjesama nije nastala u nekome europskom gradu, a konkretan grad u njoj nije prisutan ni kao motiv. Međutim, iz pjesnikovih komentara o vlastitim pjesmama saznajemo da se sintagma *Balkanski Grad* zapravo odnosi na Bosanski Brod (“Pjesma Božanstvu”).

Na temelju podataka iz tablice 1 ostvarili smo i drugi postavljeni zadatak. Izdvojivši konkretne europske gradove iz Tadijanovićeve poezije, zaključili smo da je najzastupljeniji grad Pariz (u sedam pjesama), slijede Firenca i Trst (u dvjema pjesmama), dok se gradovi Bosanski Brod, Asiz, Kolašin, Aszód, Nürnberg, Ženeva, Innsbruck, Jezersko, Raron, Prag, Grenoble, London i Cambridge navode u jednoj pjesmi, ali treba napomenuti da u nekim pjesmama uočavamo i više od jednoga grada. Mogli bismo, dakle, na temelju navedenih gradova ustvrditi da je Tadijanović utkao jedanaest država u svoje stihove u *Sabranim pjesmama*. Promotrimo li zastupljenost tih država s obzirom na to u koliko se pjesama navode spomenuti gradovi, zaključujemo da su najzastupljeniji francuski gradovi koji se spominju osam puta, slijede talijanski

SLIKA 1. Zastupljenost europskih država u istraženom korpusu.

gradovi koji se spominju pet puta te gradovi Švicarske i Ujedinjenoga Kraljevstva koji se spominju dva puta, dok se gradovi BiH, Crne Gore, Mađarske, Njemačke, Austrije, Slovenije i Češke spominju jedanput (slika 1).

Možemo dakle ustvrditi da su Tadijanovićeve stihovi usmjereni romanskomu govornom području, pri čemu uvjerljivo prednjači Francuska (odnosno njezin glavni grad Pariz²) s 33,33 %, a potom slijedi Italija s 20,83 %. Manje su zastupljeni gradovi Švicarske (8,33 %) i Ujedinjenoga Kraljevstva (8,33 %). Svi se ostali gradovi kao mjesto nastanka ili tema i / ili motiv pjesama spominju jedanput pa udio svakoga od njih iznosi 4,17 %. Riječ je o gradovima iz sljedećih zemalja: BiH, Crne Gore, Mađarske, Njemačke, Austrije, Slovenije i Češke. Ti su nam podatci važni jer ćemo ih dovesti u suodnos s pjesnikovom dobi.

Nakon trećega zadatka, preostaje nam onaj najvažniji – analiza pjesnikova doživljaja pojedinoga grada, s obzirom na pjesnikovu dob te teme i motive pjesama. Radi preglednosti dobiveni su podatci prikazani u tablici 2.

TABLICA 2. Podatci o godini nastanka analiziranih pjesama i starosti pjesnika u tom trenutku

	Naslov pjesme	Godina nastanka	Pjesnikova dob
1.	Pjesma Božanstvu	1922.	17 god.
2.	Pregršti odsjaja, neću te više	1923.	18 god.
3.	Balada o zaklanim ovcama (2. verzija)	1930.	25 god.
4.	Mladež domovini	1935.	30 god.
5.	Večer nad gradom	1936.	31 god.
6.	Crtež	1937.	32 god.
7.	Jedan čovjek u Parizu	1955.	50 god.
8.	Pred zatvorenim prozorima	1955.	50 god.
9.	Place Dauphine	1955.	50 god.
10.	Jardin du Luxembourg	1955.	50 god.
11.	Prsten	1955.	50 god.
12.	Matoš u Ženevi	1973.	68 god.
13.	Na grobu Georga Trakla	1973.	68 god.
14.	Prijatelju moj...	1975.	70 god.
15.	Pred kavanom u Trstu	1975.	70 god.
16.	Café de la Paix	1978.	73 god.

² Pariz se spominje sedam puta, a Grenoble jedanput.

	Naslov pjesme	Godina nastanka	Pjesnikova dob
17.	Sveti Ožbolt i visoko drvo s krošnjom u nebesima	1979.	74 god.
18.	Spomen na moga pobratima Josipa Berkovića (1905. – 1944.)	1984.	79 god.
19.	Ponovno ispred Caffè degli Specchi	1990.	85 god.
20.	Uspomeni Edwarda Goya	2000.	95 god.

Nastojali smo prikazati godinu nastanka pjesama iz istraženoga korpusa i pjesnikovu tadašnju dob. Smatramo da bi te pjesme valjalo analizirati u kontekstu triju razdoblja na koja bismo podijelili Tadijanovićevo stvaralaštvo: razdoblje A, B i C. Naglašavamo da se ova podjela odnosi isključivo na naše naslovljeno istraživanje, a ne na cjelovito Tadijanovićevo pjesničko stvaralaštvo.

Prvo bi razdoblje (razdoblje A) obuhvaćalo pjesme navedene u tablici 2 koje je Tadijanović napisao od svoje 17. do 32. godine. Iduće bi se razdoblje (razdoblje B) odnosilo na pjesme koje je napisao od 50. do 74. godine, a posljednje (razdoblje C) na one od 79. do 95. godine. U nastavku rada slijede potpoglavlja u kojima će se analizirati doživljaj europskih gradova u tim trima razdobljima.

2.1. DOŽIVLJAJ EUROPSKIH GRADOVA U A RAZDOBLJU (1922. – 1937.)

Pri odabiru naziva razdoblja učinilo nam se praktičnijim nazvati ih slovima alfa-beta, onako kako slijede, umjesto, primjerice, mladim, zrelim i kasnim razdobljem, među ostalim i zbog toga što su navedena tri razdoblja međusobno odijeljena razdobljima u kojima su nastale pjesme koje nisu uvrštene u analizirani korpus jer se u njima ne spominju europski gradovi. Tako se događa da A razdoblje započinje maloljetni pjesnik, još uvijek na pjesničkom početku, ali se u istome tom razdoblju, u svojim tridesetim, afirmira te postaje poznat u književnim krugovima. Jasno je da se stilska razlika od početka do kraja toga razdoblja itekako očituje u analiziranim pjesmama.

“Pjesmom Božanstvu” mladi pjesnik promišlja o ontološkim i egzistencijalnim pitanjima, ali i o ljubavnoj temi, služeći se metaforama (*vitak tanak jablan* = djevojka) i prikrivanjem imena grada (*Balkanski Grad*) odnosno značenja uvođenjem velikih početnih slova u sintagmi *Mlada Djevojka* (1). Ipak, kasnije će u komentaru sam pjesnik napomenuti da je riječ o Bosanskome Brodu u kojemu je stanovala njegova simpatija (Tadijanović 2005: 661). S obzirom na njegovu tadašnju dob ne iznenađuje promišljanje o temi bliskoj njegovim vršnjacima.

(1) *Ja bih inače gledao često prema Balkanskom Gradu, / Tamo gdje je VITAK TANAK JABLAN (zašto ne), / Ali susjedov / Krov / I dimnjak / Zaprečuju sve ravne poglede, osim u modro nebo, / I tako Poet ne može da gleda Balkanski Grad / (O, livado zelena nepokošena), / I ne može da vidi što radi Mlada Djevojka.* (“Pjesma Božanstvu”, str. 24–25³)

Sljedeća pjesma, kao i prethodna, nije nastala u europskom gradu, no ipak se pojavljuje naziv talijanskoga grada. Asiz mu služi samo da bi doveo u suodnos suprotnosti zavodništvo, zavedenost i nevinost, oslobođenost od želja kao u primjeru sv. Franje Asiškog (2).

(2) *Neću te više, zavodnice nevinosti, / Nego bih da se smješkam / Svome bratu Suncu, / Kako reče i moj Gospodin / Sveti Frano iz Asiza. / Neću te više, pregršti odsjaja!* (“Pregršti odsjaja, neću te više”, str. 65)

Nešto je kasnije nastala “Balada o zaklanim ovcama”⁴, a u ovom smo istraživanju u obzir uzeli drugu verziju pjesme. U kakvoj je ona vezi s europskim gradovima? Nastala u Kolašinu, za vrijeme Tadijanovićeve odrađivanja vojne obaveze narednika đaka (Tadijanović 2005: 688), udovoljava našoj temi mjestom nastanka. U sadržajnome smislu, grad se pojavljuje u suprotnosti sa selom. Grad kao mjesto u kojem stoka naivno odlazi na klanje suprotstavlja se čistoći i nevinosti sela (3). Činjenica je da je u tom razdoblju Tadijanović često promatrao odnos grad-selo kroz prizmu svoje tuge i žalovanja za Rastušjem, a običan mu je događaj iz svakodnevice poslužio kao platforma za promišljanje o zavičaju. Istovremeno, na simboličkoj se razini taj odlazak ovaca u smrt može povezati s iskustvom ne tako davnoga Prvoga svjetskog rata u kojem su vojnici bili samo brojevi.

(3) *Ugasle oči; runo krvlju polito; noge slomljene. / Javlja se sunce za obronkom... Na povratku, / Pastirici se čini da čuje, u daljini, muklo blejanje. / Pašnjak blista rosнатом travom, u suncu.* (“Balada o zaklanim ovcama”, 2. verzija, str. 164)

³ S obzirom na to da su svi citirani stihovi preuzeti iz *Sabраних pjesama* (2005), u nastavku će se rada pri citiranju navoditi naslov pjesme i stranica s koje je citat preuzet.

⁴ Pjesma je davno prepoznata kao “nijemi emocionalni prosvjed” (Selaković 1980: 202) te “strah od nezivjesnosti” (Marković 1991: 53). Istovremeno, okrutnosti grada suprotstavlja se gotovo “panteistički doživljaj prirode” (Milačić 2007: 295).

Pjesnikovo se usputno spominjanje europskoga grada događa i u pjesmi “Mladež domovini”. Pjesma iz ciklusa *Dani djetinjstva*, u kojoj se pjesnik, s aspekta 30-godišnjaka, prisjeća svojega djetinjstva, temelji se na iskustvu Prvoga svjetskog rata, viđenog očima djeteta. Tadijanovićev je otac morao otići u rat te sada leži ranjen u jednom mađarskom gradu. Dječak bere kupinovo lišće “od kojeg se, kažu, kuha čaj za drage ranjenike” i razmišlja o svojem ocu (4).

(4) *Ja ne razgovaram ni s kim. Ja samo berem / I berem, i mislim na moga oca. I on je ranjen. / I on leži u bolnici, u mjestu Aszód...* (“Mladež domovini”, str. 215)

Prva je pjesma A razdoblja koja govori o europskom gradu “Večer nad gradom”⁵. Ne samo da je Firenca mjesto nastanka nego i temeljni lajtmotiv pjesme. Osim toga, ona je i mjesto promišljanja o neprežaljenom Rastušju. Tako pjesnik odsjaj svjetiljaka na rijeci Arno uspoređuje sa zvijezdama u svojem vinogradu (5), a posebnu pažnju pridaje rukama – uspoređujući svoje ruke s rukama poznatoga Michelangela (6). Osjeća se prijekor pjesnika prema samomu sebi jer je on, muškarac, otišao od kuće izbjegavši tako posao i zadaću svojih ruku (u fizičkom smislu) te prepustio majci i dvjema sestrama teške fizičke poslove, dok je Michelangelo uspio rukama stvoriti artefakt koji ga je nadživio i postao kulturnim dobrom.

(5) *Noćas gledaš kako se odražava u Arnu red svjetiljaka / Firentinskih. Zar nisi o tome davno sanjario / U djetinjstvu, dok su nad glavom / Drhtale zvijezde, u vinogradu?* (“Večer nad gradom”, str. 219)

(6) *Jeste li spremile / Ljetinu, vas tri koje ste same / Ostale kod starinske kuće mojih djedova / Čuvajući oganj da ne zgasne med zidovima / Doma koji ostaviše muške ruke? / Gledao sam / Danas u San Lorenzu Zoru koju stvoriše Ruke / U tamnim tišinama mutnoga stoljeća; / Bez prestanka mislim na ruke te / I ne mogu da vjerujem da su zaista / Mrtve. Mrtve ruke.* (“Večer nad gradom”, str. 219)

Posljednja je pjesma A razdoblja i mjestom nastanka i sadržajem vezana uz fran-

⁵ “Večer nad gradom” jedna je od najčešće analiziranih Tadijanovićevih pjesama. Pjesnikovu zaokupljenost vremenom moguće je prepoznati kroz njegovo “oslušivanje ritma jutra, podneva ili večeri” (Bogišić 2007: 61) u Firenci u kojoj istovremeno promišlja o svojem Rastušju (Frangješ 2007a: 227). Uspoređujući “renesansnu Firencu” i “rustikalno Rastušje” (Kaštelan 1980: 226), javljaju se motivi ruku, zavičaja i majke. Frangješ ruke smatra sinonimom za ljudsko djelo (Frangješ 2007a: 227), a trajnost Michelangelova djela smatra “pobjedom umjetnosti nad Smrcu” (Frangješ 2007b: 118). Ovom je pjesmom Tadijanović sačuvao duhovnost Firence (Brlenić-Vujić 2007: 389).

cusku prijestolnicu. Iz pjesnikova komentara saznajemo da je tijekom ljeta 1937. godine boravio u Parizu kao stipendist Francuskoga instituta u Zagrebu, a mali japanski crtež u bojama poklonio je svojoj Jeli (Tadijanović 2005: 707). Uvođenjem motiva rijeke Seine te “kolovoza trideset sedme” ovjekovječuje mjesto i vrijeme kupnje spomenutoga crteža “Žalosnoj Ženi”. Slijedi interpolacija izgleda tog crteža te Tadijanovićeve čežnje za Jelom, a pjesma završava motivom Seine i svjetala (7). Rijeka je okvir pjesme, alfa i omega unutar kojih teku stihovi, baš kao što teče i Seina.

(7) *Večer je sišla nad Pariz; u Seini blistahu svjetla. / Zbunjen, dadoh ti crtež poliven vedrom svježinom: / “Ne voliš li i ti lagani bijeli mjesec?”* (“Crtež”, str. 225)

2.2. DOŽIVLJAJ EUROPSKIH GRADOVA U B RAZDOBLJU (1955. – 1979.)

Ovo je razdoblje uslijedilo nakon 18-godišnjeg apstiniranja od teme i motiva europskih gradova. Ujedno je to i vrijeme u kojemu je pjesnik već itekako poznat, rekli bismo i pjesnički ostvaren, a književna ga kritika iznimno cijeni. Vidjeti nam je kako je dotadašnje životno iskustvo, kao i putovanje Europom, utjecalo na progovaranje o tim gradovima u pjesmama.

U dobi od 50 godina, pjesnik je napisao pet nama važnih pjesama: prve četiri o i u Parizu, a peta je povezana s jednim njemačkim gradom. Špoljar smatra da je Tadijanović u tim četirima pjesmama o Parizu dao njegove najbolje poetske opise. Ondje je on promatrač i uživatelj stvarnosti grada, bogate “vizualnom raskoši” (Špoljar 1980: 157). Upravo Tadijanovićeve bogate i detaljne pjesničke slike funkcioniraju intermedijalno, dolazeći u suodnos s likovnom umjetnošću. Rem smatra da se, u dodiru s jezikom drugih medija, poezija kao tekstualna struktura trudi “čitati druge medije”, ponašajući se kao “implicitni čitatelj” (Rem 2003: 30).

Tematiku europskih gradova u B razdoblju Tadijanović pokreće pjesmom “Jedan čovjek u Parizu”. Iz njegova komentara naknadno saznajemo da je u to vrijeme boravio u Parizu s namjerom da kao urednik Matoševih *Sabranih djela* znanstveno istraži njegov petogodišnji život ondje (Tadijanović 2005: 715). Unatoč strukturi činkvine i samo pet stihova Tadijanović mudro zaključuje da je svuda u svijetu isto, patnje ima i u divnome Parizu, pate i bogati i siromašni. Na tragu je to njegovih ranijih pjesama o čežnji za zavičajem, ali njegove riječi sada imaju veću vjerodostojnost i uvjerljivost jer ih izgovara čovjek koji ima određeno životno iskustvo iza sebe (8).

(8) *Govori: Nemojte žaliti, ne žalite ništa. Noć / Na zemlju slazi i ovdje. Suza ima, / Pod prnjama i pod svilom, u ljudskim očima / Kao i u dalekom kraju, u mom zavičaju, / Pod zvijezdama žutim, jednakima.* (“Jedan čovjek u Parizu”, str. 269)

Pariz je i mjesto prisjećanja jer ga je Tadijanović u nekom periodu života učinio svojim i Jelinim, koju u pjesmi oslovljava *Helena*. Iako noću navraća pred prozor sobe u kojoj su zajedno stanovali, “prozori su svaki put zatvoreni”, no pred njim se ipak otvaraju uspomene (9). U Parizu se on nada i tuguje jer nije pored svoje životne odabranice.

(9) *Helena, sjećaš li se / Kako smo ih na mjesecu otvarali / I kako si plesala uz moj tihi pjev? // Nema sad ni mjesecične / Ni pjeva ni plesa. Prozori / Sobe zatvoreni su, rekoh, / I ja uzalud / Gledam u njih, u kasnu noć, // Kao da će u zelenoj mjesecični / Ukazati se tvoji dragi lik.* (“Pred zatvorenim prozorima”, str. 270)

“Place Dauphine”⁶ nije samo naslov pjesme nego i mjesto pjesnikove nevidljivosti. U ulozu promatrača, sjedi na klupi ispod kestena i promatra ostale, no nitko ga ne primjećuje pa čak ni psi koje su njihovi vlasnici izveli u šetnju (10). Njegova se pažnja preusmjerava na tri mala stola ispred jednog restorana i tri zaljubljena para koji ondje objeduju. Ta scena u njemu izaziva želju za povratkom u mladost i za erotikom (11).

U pjesmi je prisutna i intertekstualnost jer Tadijanović uvodi stihove poznate Mar-seljeze, francuske himne (12) čiji prijevod donosi u komentaru svoje pjesme: *Napri-jed, sinci, domovine, / Slave nam je došao dan* (Tadijanović 2005: 716). Upravo taj završni dio pjesme omogućuje nam kontekstualizaciju podnaslova pjesme koji glasi *15. srpnja 1955. uveče*. Naime, poznato je da je 14. srpnja 1789. padom zloglasno-ga zatvora Bastilla, inače simbola kraljeva apsolutizma, počela Francuska revolucija. Sada neprimjećivanje lirskoga subjekta, odnosno Tadijanovića, možemo promatrati u kontekstu toga slavnog dana i obljetnice – svi su podređeni tom svjetski poznatom datumu, pa je tako i jedan Tadijanović apsolutno nebitan, čak i dan nakon obljetnice.

(10) *Nema me ni za druge / Pse koji dolaze na večernju šetnju / Sa svojim gos-podarima ili sa služavkama.* (“Place Dauphine”, str. 271)

(11) *Gledajući ih s moje klupe kako svaki čas prinose / K ustima jelo ili vino*

⁶ Iako je u Parizu i na drugome govornom području, Tadijanović se ondje osjeća potpuno domaće, “kao da je sred Ilice i Zrinjevca” (Vereš 1991: 299).

(dirljivo je promatrati / Iz podaljeg tu nijemu beskrajnu igru, već bezbroj puta / Odigranu), čovjek bi iz dna srca poželio / Samome sebi da se i on jedanput (no zašto samo / Jedanput) nađe ponovno u mladim danima s djevojkom / Koju voli gotovo kao samog sebe / Pa da s njom sjedne za ovakav mali / Bogati stol i da osjeti naginjući se k njoj / Miris njezina tijela, crnu vatru očiju, kose... / Ali to su, dabome, puste sanjarije / Osamljenog čovjeka. ("Place Dauphine", str. 272)
 (12) *Allons enfants de la Patrie / Le jour de Gloire est arrivé ("Place Dauphine", str. 273)*

Neprimjećivanje u Parizu vidljivo je i u pjesmi "Jardin du Luxembourg". Međutim, sada su ptice one koje nitko ne primjećuje, a u pitanju nije državni praznik (13). Čini se kao da Tadijanović tom pjesmom prekora ljudu što ne uživaju u jednostavnosti života i onome što im se pruža, već vječito teže onome što nemaju (14).

(13) *Plave ptice lete pod nebom. Za odmor, / Noću, spuštaju se na stabla, i opet / Lete. A ne gleda ih / Nitko. ("Jardin du Luxembourg", str. 274)*

(14) *Nemirna djevojka crnim plamenom očiju / Pali okolo sebe pet mladića koji sjede prikovani / Uz nju. Dosadno joj: ona bi htjela biti / Samo s jednim od njih. A ptice ne gleda nitko. ("Jardin du Luxembourg", str. 274)*

Pjesmom "Prsten"⁷ Tadijanović se dotiče cikličnosti života oprimjerenoj motivom prstena. U kakvoj je to vezi s europskim gradovima? Pjesnikov srebrni prsten s crvenim kamenom ima svoju prošlost koju on smješta u doba križarskih ratova i, nešto kasnije, važnu ulogu dodjeljuje nürnberškom zlataru (15). Rekli bismo da je grad tek usputno spomenut, dok je težište pjesme na protočnosti života, njegovoj ponovljivosti, ali u drugačijim oblicima.

(15) *A kamen, kap / Tamne krvi, koji zovu karneol, / Nosio je, u davno doba, na polasku / U križarski rat, vitez neki. (Tko zna išta / O njemu?) Kasnije, mnogo kasnije, Nürnberški zlatar kamen je okovao / U srebro. ("Prsten", str. 275)*

Nakon 18-godišnje tišine o Europi nastaje pjesma "Matoš u Ženevi". Pišući iz per-

⁷ "Prsten" je još jedna često analizirana pjesma, kao i "Večer nad gradom". Kritičari u njoj prepoznaju sliku bijega i prolaznosti vremena u kojoj artefakt predstavlja tri vrste vremena: prošlost – sadašnjost – budućnost (usp. Donat 1980: 174, Šimundža 2007: 74, Frangeš, 2007a: 226, Milačić 2007: 294). Sadrži dijelove njemačke kulture (Frangeš 2007a: 225), stoga je vrlo simbolična i kontemplativna (Marković 1881: 52).

spektive Matoša, koji je, kako će kasnije reći Tadijanović (2005: 730) u svojem komentaru, ondje boravio godinu i pol (1898. – 1988.), pjesnik progovara o svojoj čežnji za domovinom (16).

(16) *Usred grada, u sjeni / Jablana, opkoljen / Modrom vodom i labudima, / ...
// Mislim na daleku moju / Hrvatsku domovinu, / A srce mi udara / U grlu, do
krika.* (“Matoš u Ženevi”, str. 330)

Nije Matoš jedini pjesnik o kojemu Tadijanović promišlja u inozemstvu. Odaje on priznanje svojim stihovima i stranom pjesniku Georgu Traklu čiji je grob posjetio (17). Pritom je austrijski Innsbruck mjesto nastanka pjesme, ali i dio njezina podnaslova.

(17) *Hodačasnik iz daleka, pozdravljam / Iz kišice, iz lišća, iz jesenjeg cvijeća,
/ Iz crne zavjese zemlje.* (“Na grobu Georga Trakla”, str. 331)

Intimna pjesma u kojoj se obraća prijatelju prostor je intertekstualiziranja naslova već spomenute Tadijanovićeve pjesme “Večer nad gradom”, a samim time i Firenze. Međutim, iako 70-godišnji pjesnik kaže prijatelju da mu ne može donijeti pjesmu s putovanja, on ju zapravo upravo stvara. Park Komrčar u kojemu je pjesma nastala podsjetio ga je na poznati talijanski grad (18).

(18) *Ne donosim ti na dar pjesmu / Iz šume začarane, gdje sam / Sjećao se Fi-
renze na današnji dan / Tisuću devetsto trideset i šeste, / Kad sam ti sa Piazzale
Michelangelo / Donio pjesmu Večer nad gradom.* (“Prijatelju moj...”, str. 341)

U idućoj pjesmi Kavana degli Specchi pripada talijanskomu govornom području što Tadijanović ironizira svojom metaforom (*meket koze Umberta Sabe*). Bez obzira na to, pred njom je ipak čuo hrvatski jezik (19).

(19) *Sjedeći pred Kavanom degli Specchi, / Nisam čuo meket koze Umberta
Sabe, / Nego hrvatski jaki glas / Nevidljivom odlazniku: / “Požuri se, požuri!
Tamo je jeftinije! / I nemoj da zakasniš na vlak!”* (“Pred kavanom u Trstu”, str. 346)

Još je jedna kavana zastupljena u Tadijanovićevim pjesmama o europskim gradovima, a to je ona u Parizu – *Café de la Paix*, ujedno i naslov pjesme. Sedamdesettrogo-

dišnji pjesnik ponovno se osvrće na otuđenost, ne toliko jednih od drugih, koliko na otuđenost od prirode (20). Dinamičnost i ubrzanost pjesme koju Tadijanović ostvaruje kratkim stihovima, sastavljenim od glagola, u konačnici se smiruje u posljednjoj strofi u kojoj nas retoričko pitanje gotovo opominje, nastojeći nas usporiti i potaknuti na uživanje u trenutku.

(20) *Ulaze / Sjedaju / Piju / Razgovaraju / Dižu se / Odlaze // Ulaze // Odlaze // Ulaze // Odlaze / A gdje / Ptice / Pjevaju?* (“Café de la Paix”, str. 351)

Jezersko je grad u kojemu Tadijanović neuspješno pokušava saznati od tamošnjih stanovnika tko je sveti Ožbolt. Međutim, iako mu je posvećena i crkva⁸, nitko ništa ne zna. Upravo se zato 74-godišnjak pomalo ironično šali nudeći mogućnost da je Ožbolt možda ipak samo drvo (21).

(21) *Nije li sveti Ožbolt možda samotno drvo / Na ovom okruglom breščiću, s krošnjom / Koja ljeti dodiruje modra nebesa, / A ujesen, kad kiši, svaki list joj plače, / Požuti, i padne, a ne vidi ga nitko!* (“Sveti Ožbolt i visoko drvo s krošnjom u nebesima”, str. 357)

2.3. DOŽIVLJAJ EUROPSKIH GRADOVA U C RAZDOBLJU (1984. – 2000.)

Posljednje, C razdoblje obuhvaća tri pjesme. Prvu u nizu 79-godišnji Tadijanović posvećuje svojem prijatelju iz mladih dana – Josipu Berkoviću čija je 40. godišnjica smrti. Pjesma predstavlja presjek njihova druženja i Berkovićeve školovanja. Tako saznajemo da mu je prijatelj studirao književnost u čak trima europskim gradovima – Pragu, Grenobleu i Parizu, odnosno u Češkoj i Francuskoj. Upravo je Pariz mjesto u kojemu su se posljednji put susreli (22).

(22) *Pa zatim Pariz – učenje, pisanje. / Pisanje pisama, čekanje odgovora! / Tegoban život, kao i mnogima / U Gradu Svjetlosti, gdje smo se ponovno, / I posljednji put, u ljeto trideset sedme, / Svakog dana sastajali nas troje...* (“Spomen na moga pobratima Josipa Berkovića (1905. – 1944.)”, str. 405)

U dobi od 85 godina Tadijanović se ponovno vraća pred istu onu kavanu u Trstu. Lirski subjekt o sebi govori u trećoj osobi jednine, ali je iz konteksta jasno da je riječ

⁸ Nemeč ističe da je sakralna komponenta neizostavan dio povijesti bilo kojega grada (Nemeč 2010: 19).

o našem pjesniku. Dok sjedi za stolom i ispija crnu kavu, razmišljajući o mladenačkim žudnjama i miru, iznenada mu prilazi konobar koji želi naplatiti kavu te ga požuruje (23).

(23) *Ali mu snatrenje iznenada razbi / Glas konobara: Il conto, prego, signore!*
 (“Ponovno ispred Caffè degli Specchi”, str. 440)

Posljednju pjesmu C razdoblja napisao je 95-godišnjak, sada već u poznim godinama. Izvor je njegove inspiracije pismo iz Londona u kojemu su ga obavijestili o smrti prijatelja E. D. Goya (24). Da bi mu se odužio za prijevode hrvatskih pisaca na engleski jezik, pjesnik mu upućuje stihove (25).

(24) *“Umro je u zoru, / Na operacionom stolu...”* (“Uspomeni Edwarda Goya”, str. 507)

(25) *I mislim, kako da se mi / U Hrvatskoj odužimo njemu (...) / Samo uvrštavanjem imena u Leksikon? / Hvala tebi i slava, / Dragi naš Edwarde Goyu!*
 (“Uspomeni Edwarda Goya”, str. 507)

3. UMJESTO ZAKLJUČKA

Budući da smo iznosili svoja promišljanja o navedenoj tematici u prethodnome poglavlju i potpoglavljima, preostaje nam kratko se osvrnuti na prisutnost europskih gradova u Tadijanovićevoj poeziji. Unatoč činjenici da se u počecima pjesnikova stvaranja grad često pojavljivao u kontrastnom odnosu s idealiziranim selom, u slučaju europskoga grada nismo primijetili izražene negativne osjećaje.

Podijelivši dvadeset pjesama s europskim gradom kao mjestom nastanka ili temom, odnosno motivom, na tri razdoblja (A, B i C) Tadijanovićeve stvaralaštva, bilo nam je lakše protumačiti njegov emotivan odnos prema gradovima. Tako se može primijetiti da su pjesme A razdoblja (nastale od 1922. do 1937.), u skladu s njegovim godinama, isprva promišljale o ljubavi pa bi europski grad bio tek usputno spomenut (Bosanski Brod, Asiz). Nešto kasnije javljaju se pjesme (u vezi s Kolašinom i Aszódóm) kontemplativnoga karaktera pri čemu se uočava briga za pojedinca, a tek potkraj toga razdoblja možemo govoriti o konkretnoj pjesmi u vezi s našom temom. Tako se u “Večeri nad gradom” iscrpljuju kulturne tekovine Italije, a istovremeno je ona prostor usporedbe s rodnim Rastušjem o kojemu Tadijanović razmišlja i tada kada se nalazi pred veličanstvenom kulturnom baštinom. Pored Firence, važnu ulogu u tom je razdoblju odigrao i Pariz.

U pjesmama B razdoblja (od 1955. do 1979.) pjesnik se već afirmirao u poslovnom i poetskom smislu, iza sebe ima objavljene zbirke pjesama, jasniji izričaj i bogato životno iskustvo. Putujući po europskim gradovima, postupno prestaje idealizirati Rastušje na način na koji je to činio u svojim počecima te se zapaža njegova otvorenost prema svijetu. Gotovo kao i Matoš, čiji je život proučavao za potrebe uređivanja njegovih pjesama, Tadijanović je flâneur – putnik koji šeće po svijetu, u ovom slučaju najčešće po Francuskoj, te se posvuda osjeća kao doma. Pariz postaje gradom njegovih uspomena, a on, udomaćen i gotovo ukorijenjen u tamošnju svakodnevicu, ne mora se više oduševljavati gradskim znamenitostima kao možda prvi put. Sada smije pokazati i svoj prijekor jer ga ne primjećuju, začuđenost jer samo on uživa u pjevu ptica i prirodi dok drugi neprestano žure. Upravo to nijansiranje emocija, prožeto mudrim mislima i komentarima svakodnevice, pokazuje nam njegov odnos s francuskom metropolom. Švicarska, Austrija, Slovenija i Italija također bivaju mjestima u kojima je on toliko slobodan i opušten da svojim pjesničkim slikama stupa u intermedijalan dijalog s likovnom umjetnošću.

Posljednje je razdoblje, razdoblje C (od 1984. do 2000.), obilježeno temama prolaznosti i smrti, što nas također ne treba iznenaditi s obzirom na Tadijanovićevu duboku starost. Tako su europski gradovi Pariz, Grenoble, Prag, London i Cambridge u vezi sa smrću dvojice prijatelja, a u Trstu Tadijanović žali za svojom mladošću, pritisnut teretom svojih 85 godina.

S obzirom na to da smo za svoj korpus izabrali *Sabrane pjesme*, smatramo da spomenuti gradovi nisu jedini europski gradovi koji su utjecali na Tadijanovićeve stihove. Ovaj bi rad stoga mogao pridonijeti istraživanju europskih gradova u njegovim pjesmama.

IZVOR

TADIJANOVIĆ, Dragutin. 2005. *Sabrane pjesme*. Zagreb: Školska knjiga.

LITERATURA

BOGIŠIĆ, Vlaho. 2007. “Radikalan intimist”. *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007*. Zagreb: Školska knjiga: 60–62.

BREŠIĆ, Vinko. 2007. “Drugo Tadijanovićevo petoknjžje”. *Zbornik radova o Dragu-*

- tinu Tadijanoviću 1991. – 2007.* Zagreb: Školska knjiga: 103–106.
- BRLENIĆ-VUJIĆ, Branka. 2007. “Tadijanovićeve lirske vedute (Jedan vid Tadijanovićeve poetike u slici dvaju trgova)”. *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.* Zagreb: Školska knjiga: 386–392.
- DONAT, Branimir. 1980. “Vrijeme kao pjesnikova imaginacija: Pokušaj interpretacije pjesme *Prsten* Dragutina Tadijanovića”. *Dragutin Tadijanović, zbornik radova o pjesniku.* Zagreb: Mladost: 172–183.
- FRANGEŠ, IVO. 1987. *Povijest hrvatske književnosti.* Zagreb – Ljubljana: Nakladni zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba.
- FRANGEŠ, IVO. 2007a. “Predgovor”. *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.* Zagreb: Školska knjiga: 224–227.
- FRANGEŠ, IVO. 2007b. “U suprotnosti običnoga: Riječ na promociji *Djela* Dragutina Tadijanovića (I–V)”. *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.* Zagreb: Školska knjiga: 117–119.
- JELČIĆ, Dubravko. 2004. *Povijest hrvatske književnosti,* drugo, znatno prošireno izdanje. Zagreb: Naklada P. I. P. “Pavičić”.
- KAŠTELAN, Jure. 1980. “Vizija harmonije: O pjesničkom djelu Dragutina Tadijanovića”. *Dragutin Tadijanović, zbornik radova o pjesniku.* Zagreb: Mladost: 215–229.
- MARKOVIĆ, Milivoje. 1991. “Pesma otkucava vreme”. *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1980-1990.* Zagreb: Mladost: 40–55.
- MILAČIĆ, Karmen. 2007. “Poezija sjaja i sjene života”. *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.* Zagreb: Školska knjiga: 284–299.
- NEMEC, Krešimir. 2010. *Čitanje grada: Urbano iskustvo u hrvatskoj književnosti.* Zagreb: Naklada Ljevak.
- NOVAK, Slobodan Prosperov. 2003. *Povijest hrvatske književnosti: Od Bašćanske ploče do danas.* Zagreb: Golden marketing.
- REM, Goran. 2003. *Koreografija teksta: Pjesništvo iskustva intermedijalnosti.* Zagreb: Meandar.
- SELAKOVIĆ, Milan. 1980. “O pjesniku Dragutinu Tadijanoviću: U povodu šezdesete godišnjice rođenja”. *Dragutin Tadijanović, zbornik radova o pjesniku.* Zagreb: Mladost: 197–208.
- ŠIMUNDŽA, Drago. 2007. “Pjesnički svijet i religiozne tišine Dragutina Tadijanovića”. *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1991. – 2007.* Zagreb: Školska knjiga: 65–89.
- ŠPOLJAR, Krsto. 1980. “Sjena grada ima svoj sjaj: O pjesniku Dragutinu Tadijanoviću”. *Dragutin Tadijanović, zbornik radova o pjesniku.* Zagreb: Mladost: 156–157.
- VEREŠ, Saša. 1991. “Evropski izazovi u djelu Dragutina Tadijanovića”. *Zbornik radova o Dragutinu Tadijanoviću 1980-1990.* Zagreb: Mladost: 299–301.

EUROPEAN CITIES IN THE POETRY OF DRAGUTIN TADIJANOVIĆ

TONČI LAZIBAT

SUMMARY

During the numerous years of his creativity, Dragutin Tadijanović (1905 - 2007) thematised and included a wide range of poetic motifs in his work. Being a poet who carefully recorded the places and time of his poem's nascence, making them almost as important as the text, he made it possible for future historians and literary theorists to analyze his poems as a specific autobiographical discourse. Also, an insight into Tadijanović's biography gives a hint that city is of great significance for his life and therefore his creativity. In this sense, the paper aimed to recognize, analyse and discuss the function of European cities appearing in his poems. Although almost entire Tadijanović's poetry could be read in the collections *Collected Poems* (2005) and *Green Fruit* (2006), for the purpose of this research only the former collection was consulted. Namely, there has not been any single poem in the *Green Fruit* collection that would meet the criteria of the theme of the paper.

To achieve the mentioned goal, the following was performed: (1) we have identified the poems in which a European city was the place of nascence of the poem and/or a theme, i.e. a motif; (2) we have extracted specific European cities from Tadijanović's poetry; (3) we have plotted the relationship between the states to which the cities belonged, given their representation in the poems; (4) we have analysed the poet's experience of each particular city, with regard to his age and themes as well as the motifs of his poems.

KEYWORDS:

city, Collected Poems, Dragutin Tadijanović, Europe, poetry

